

Jazykové rodiny a skupiny

Jazykových rodin je několik desítek; uvedu aspoň některé, pro nás důležité: např. *indoevropská*, *uralská* (zvl. ugrofinská, tj. v Evropě maďarština, finština, estonština), *altajská* (zvl. turkická, tj. např. turečtina, tatarština, ale snad i korejština), *sinotibetská* (např. čínská), *japonsko-rjúkjúská*, *drávidská* (v Indii), *kavkazská* (např. gruzínština), *afroasijská* čili *semitsko-hamitská* (např. stará babylónština, feničtina a jiné vymřelé starosemitské jazyky, dále pak ze semitských jazyků např. hebrejština, aramejština, arabština a z hamitských stará egyptština, dnešní jazyky berberské aj.), *austroasijská*, *austronéská*, *nigerokonžská*, *amerických Indiánů*, *australských domorodců*); ale mimoto stojí za zmínku i různé značně izolované, avšak zároveň i velmi obtížně zařaditelné staré i současné jazyky (např. *sumerština* v 3. tis. př. Kr. v Mesopotámii, předřecká *minójská* na Krétě v 2. tis. př. Kr. a na ni navazující *eteokrétština* v 1. tis. př. Kr., nebo *etrusština*, užívaná v Itálii od IX. stol. př. Kr. až do II. stol. po Kr., či *baskičtina*, která je na Pyrenejském poloostrově v užívání dodnes).

Indoevropská jazyková rodina: Pro indoevropské jazyky je typické tzv. ohýbání slov, *flexe* (srov. lat. *flecto* „ohýbám“); v jejím rámci se uplatňují hlavně různé přípony (daleko méně předpony), které se *těsně propojují* se základem slova. Tím se *flektivní* jazyky liší od tzv. jazyků *aglutinačních* (srov. lat. *agglutino* „přilepuji“), které charakterizuje pouhé *připojování* (doslova „přilepování“) přípon.

Srov. např. češtinu a maďarštinu: Slovo Praha se skloňuje: Praha, Prahy, Praze, Prahu, Praho!, o Praze, Prahou – tj. pádové přípony se těsně propojovaly se základem Prah-/Praz- v rámci dlouhodobého předchozího vývoje, aniž tu bylo možno jednotlivým pádovým koncovkám přiřít nějaký sémantický obsah, neboť např. výraz Brno má ve stejných pádech (a při obdobném významu) úplně jiné koncovky, totiž: Brno, Brna, Brnu, Brno, Brno!, o Brnu, Brnem.

Slovní spojení „do Prahy“ se vyjádří v maďarštině výrazem *Pragá-ban*, slovní spojení „v Praze“ slovem *Pragá-ba* a „z Prahy“ výrazem *Pragá-tól*, zatímco „do Vídně“ se maďarsky řekne *Bécs-ben*, „ve Vídni“ *Bécs-be* a „z Vídně“ *Bécs-tól*, tj. základ je vždy zcela stejný a přípona -ban (nebo -ben po předchozím -e-) tu zásadně představuje odpověď na otázku *kam?*, přípona -ba/-be odpověď na otázku *kde?* a přípona -tól/-tél odpověď na otázku *odkud?* Pokud se české „do Prahy“ vyjadřuje maďarským „*Pragában*“ a „do Vídně“ jako „*Bécsben*“, pak to označuje totéž, jen je třeba vědět, že se v maďarštině současně uplatňuje takzvaná „vokální harmonie“, tj. „zvukové souznění samohlásek“.

Staré ie. jazyky se zvlášť výrazně rozlišují od sebe navzájem

a) jednak v oblasti *jmen* (zde máme co činit s tzv. *deklinacemi* /tj. *skloňovacími typy* a s *pádovým systémem*, rozvinutým maximálně do počtu 8 pádů: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál, instrumentál, ablativ; to ovšem neznamená, že každý z indoevropských jazyků měl rozvinuto všech 8 pádů (stará indiština 8, čeština a většina slovanských jazyků 7, latina a slovenština 6, stará řečtina 5-6, němčina 4, novořečtina 3, většina románských jazyků a angličtina 1 /až na osobní zájmena apod./),

b) a jednak v oblasti *slovesa* (zde mluvíme o s tzv. *konjugacích* a o systému *slovesných kategorií*, jako jsou *osoba*, *číslo*, *čas*, *způsob*, *rod*, *resp. vid*; nejvíce byl rozvinut slovesný systém v staré indištině (osoby 3, čísla 3, časů 7, slovesných způsobů 5, slovesné rody 3, vidy 3), velmi bohatý byl i v staré klasické řečtině (osoby 3, čísla 3, časů 8, způsoby 4, rody 3, vidy 3), ale i v latině (osoby 3, čísla 2, časů 6, způsoby 3, rody 2, vid 1-2), méně bohaté, ale rozmanité jsou v tomto směru moderní jazyky typu např. češtiny (osoby 3, čísla 3, časy 3, způsoby 3, rody 2, vidy 2), němčiny (osoby 3, čísla 2, časů 6,

způsoby 4, rody 2, vid 1), francouzštiny (osoby 3, čísla 2, časů 10!, způsoby 4, rody 2, vid 1), italštiny (osoby 3, čísla 2, časů 8, způsoby 4, rody 2, vid 1) nebo angličtiny (osoby 3, čísla 2, časů 6 + 4, způsoby 4, rody 2, vid 1).

Myšlenka o příbuzenství latiny, staré řečtiny, indického sanskrtu a germánských jazyků vznikla ke konci 18. století v prostředí britských úředníků působících v Indii: Brit Thomas Young poprvé použil v r. 1817 termínu „indoevropské jazyky“; velkou zásluhu o další rozvoj indoeuropeistiky měli však v 19. stol. zvl. němečtí jazykovědci, např. F. Bopp, A. F. Pott, J. Grimm, G. Curtius, A. Schleicher (od tohoto pochází proslulá bajka o ovcích a koních s vzorovou rekonstrukcí hlavních rysů praindoevropského jazykového systému). Jediný rozdíl je zde v tom, že Němci tradičně dávají přednost termínu „indogermanisch“, jenž má naznačovat, že jde o jazyky v běžném používání v širokém pásu krajin od Indie na Východě až po germánské obyvatelstvo na severozápadním konci euroasijského kontinentu.

Kolébka Indoevropanů – dvě varianty:

A) Nomádi v jihoruských, resp. ukrajinských stepích; odchod odtamtud ve směru na jihovýchod a na jihozápad a západ počíná kolem r. 4000 př. Kr.

B) Primitivní zemědělci, odcházející z východní Anatólie mezi Černým mořem a Kaspickým jezerem snad již někdy v 6./7. tis. př. Kr. jednak směrem k jihu a jihovýchodu do Íránu a Indie, tak na jihozápad a západ do Anatólie a Evropy.

Členění indoevropských jazyků:

1. Skupina *staroanatólská* (v Malé Asii) – vymřelá, doložená od XVII. stol. př. Kr. až zhruba do r. 750 př. Kr. – jakožto *chetitština klínopisná* (v Malé Asii, 1600-1200), *luvijština klínopisná i hieroglyfická* (jihozápadní pomezí Malé Asie a Sýrie, 1500-750), *klínopisná palajština* (na severu Malé Asie, do XIII. stol. př. Kr.).

2. Jejím pravděpodobným pokračováním byla skupina *západoanatólská*, navazující zejména na *luvijštinu* – rovněž vymřelá, avšak doložená v časovém rozpětí od VIII. stol. př. Kr. až zhruba do konce I. tisíciletí př. Kr.: patří sem *lykijština* (jz. pobřeží Malé Asie), pravděpodobně i *kárština* (dále na sever na jz. pobřeží M. A.), zřejmě rovněž *lydština* (středozápadní pobřeží M. A.), a snad i *pisidština* a *sidetština* na jižním pobřeží Malé Asie naproti ostrova Kypru; jazyky jsou vesměs psané řeckou abecedou, vznikly z foinických zdrojů v VIII. stol. př. Kr., a jsou v rozdílném množství písemných dokladů doloženy hlavně kolem poloviny 1. tis. př. Kr.

3. Skupina *thrácko-fryžská* (při Dardanellách a Bosporu) – dnes taktéž vymřelá, s několika starými jazyky, doloženými od VIII. stol. př. Kr.: zvláště sem patří *fryžština/frygijština* (na asijské straně), psaná zprvu starobyloou abecedou řecko-fryžské provenience (VIII.-IV. stol.) a později v „mladofryžské“ abecedě“ z 2.-3. stol. po Kr. – o celkovém počtu asi 200 nápisů. Naproti tomu *thráčtina*, jíž se hovořilo na evropské straně, hlavně v severovýchodním Řecku, na ostrově Samothráké a v dnešním Bulharsku, je doložena pouze velmi skrovně a toto platí ještě ve vyšší míře o některých dalších údajných indoevropských jazycích používaných v oblasti starověkého Balkánu, jako byla *dáčtina* v dnešním Rumunsku, kromě místních jmen prakticky písemně nedoložená. Nejisté je i etnické zařazení starověké *makedonštiny* králů Filippa Makedonského a Alexandra Velikého; šlo totiž podle nejnovějších poznatků pravděpodobně o velmi starobylý řecký dialekt dórského zabarvení. – Naproti

tomu *dnešní makedonština*, užívaná v oblasti Skopje, je jazyk náležející do zcela odlišného jazykového uskupení, totiž do jižní podskupiny slovanských jazyků, a jeví se jako blízký zejména bulharštině (srov. níže sub 12.b).

4. Skupina *indo-iránská* (spolu s *dardsko-núristánskou* (v krajinách Středního východu až do Indie).

Jazykové doklady má zejména prvá z nich již od poloviny 2. tis. př. Kr., zvl. v podobě tzv. *védštiny*, *staroindického* jazyka védských posvátných knih, v 1. tis. př. Kr. se k ní potom připojuje hlavně jazyk klasické indické starověké literatury „*sanskrt*“ a později literární „*prákrty*“. V *staroiránském* kulturním okruhu hraje od raných století 1. tis. př. Kr. důležitou roli soubor posvátných *východoiránských* textů označovaných jako Zarathuštrovy gáthy, zachovaný v jazyce zvaném Avesta a psaný specifickým písemným systémem. K nim později přistupují *západoiránské* písemné památky v *médštině* a *staré perštině*, zachycované klínopisem, a texty psané v *parthštině* a jiných starověkých iránských jazycích, ale např. i jazyk *Skýtů*, iránských nomádů obývajících ukrajinské stepi – to všechno s bohatým pokračováním ve středověku, vedoucím až k jazykům dnešní Indie, Íránu a přilehlých oblastí Středního východu, jako jsou tč. *kurdština* v Turecku, *perština* v Íránu či *afghánština*, *tádžičtina*, *osetština* apod.j. v dalších hornatých středovýchodních oblastech, resp. *hindština*, *panďžábština*, *bengálština*, *asámština* aj. v Pakistánu a Indii; tato jazyková skupina používala dlouho a zčásti používá dodnes zvláštních písem různého původu.

5. Tzv. *tocharština* ve dvou variantách A a B, objevená na přelomu 19./20. století, psaná severoindickým slabičným písmem a rozvíjející se v 6.-8. stol. po Kr. v Tarimské pánvi na území dnešní severozápadní čínské provincie Sin-ťiang, je doložena v podobě dvou jazyků (tocharština A a B), v podstatě náboženských textů budhistického charakteru. Tocharština byla rozluštna v r. 1908 německými jazykovědci E. Siegem a W. Sieglingem.

6. Skupina *arménská*, historicky dosvědčená od 6. stol. př. Kr. v podkavkazské Arménii, ale přímo doložená až od zač. 5. stol. př. Kr. v nově zavedeném speciálním písmu, odvozeném od řecké abfabetu. Arménštiny se dodnes užívá v Arménii, v sousedním Turecku i v arménských diasporách po celém světě.

7. Skupina *řecká*. Prehistoričtí mluvčí budoucí řečtiny přinesli její ranou formu do budoucího Řecka na sklonku 3. tis. př. Kr. Již z 2. tis. př. Kr. (zvl. z XIV.-XIII. př. Kr.) je doložen *mykénský* dialekt staré řečtiny, psaný krétsko-mykénským slabičným lineárním písmem B, které rozluštili Britové M. Ventris J. Chadwick v r. 1952, kolem r. 1200 př. Kr. však jeho doklady náhle končí. Od konce XI. stol. př. Kr. je nápisně dosvědčena *kyperská řečtina*, psaná tzv. klasickým písmem kyperským, navazujícím na egejská písma krétská a rozluštným Britem G. Smithem v r. 1872.

Maloasijská a evropská klasická řečtina je pak od začátku VIII. stol. př. Kr. zachycována řeckou abfabetou, jež tehdy vznikla ve východním Středomoří transformací foinického písma souhláskového písma v první hláskovou abecedu, obsahující jak souhlásky, tak samohlásky. Klasická stará řečtina je doložena v podobě asi 25 různých starořeckých epichórických (místních) dialektů (v rámci čtyř nářečních skupin: *iónsko-attické*, *arkadsko-kyperské*, *aiolské a dórské*) a na pozadí 5-7 dialektů literárních (zvl. *iónské* homérské epiky, *attické* prózy historické, řečnické a filosofické, *attické* dramatické poezie, *aiolské* lyriky sólové, *dórské* lyriky sborové a odborné prózy *dórské*; všechna tato nářečí nakonec vyústila kolem začátku našeho letopočtu do víceméně jednotné *iónsko-attické helénistické koiné*. Ta potom pokračovala v podobě *byzantské řečtiny* až do moderní jazykové fáze

nové řečtiny – jež má tedy dnes za sebou historii téměř půlčtvrtého tisíce let trvající a jen krátce kolem r. 1000 př. Kr. přerušenu.

8. Skupina *italická* (proti dočasně prosazovanému rozdělení skupiny 8.a a skupiny 8.b na dvě samostatné skupiny se vracíme k uznávání *společného* příchodu mluvčích těchto dvou indoevropských skupin do střední Itálie někdy kolem r. 1000 př. Kr.) :

a) Skupina *latinsko-faliská* (usazená ve střeđoitalském Latii): *latina* je tu doložena od VII. stol. př. Kr. v písemné podobě latinské abecedy, jež tehdy vznikala přetvářením řecké alfabety pod etruským vlivem; *faliština* byl latinský dialekt, doložený v počtu asi 300 nápisů z doby mezi VII. až II. stoletím př. Kr., které byly nalezeny v oblasti města Falerii; to leželo uprostřed etruského osídlení asi 60 km severně od Říma. Faliština vymřela, kdežto latina se stala hlavním jazykem římského imperia a koncem starověku se začala transformovat v jazyky románské (viz níže sub 10).

b) Skupina *osko-umberská* (usazená ve střední a jižní Itálii) zahrnuje asi 500 nápisných dokladů vesměs ze VII.-I. stol. př. Kr.: patří sem *umberština* (ve vnitrozemské Umbrii na sever od Říma), *sabellština* s řadou menších nářečí v hornatém sousedství Říma a *jihopikénština* v Picenu na pobřeží Jaderského moře), dále *oština* (v již. Itálii s doklady od VI.-I. stol. př. l., a s nimi volněji spřízněná *venetština* v severovýchodní Itálii (od VI. do I. stol. př. Kr.; asi 300 dokladů) - a možná i vzdáleněji spřízněná indoevropská *messapština* v jihovýchodní Itálii (asi 500 nápisů z VI.-I. stol. ale viz i níže sub 14), příp. *sikulština* na Sicílii. Tyto jazyky, psané v několika místních abecedách, odvozených více či méně buď od řecké alfabety nebo od latinské abecedy, většinou nepřežily začátek našeho letopočtu.

9. Mluví *keltské* jazykové skupiny pronikali ze střední Evropy od IV./III. stol. př. Kr. ve směru na Balkán a na západní pobřeží Malé Asie (pod jménem *Galatové*). Jižním a západním směrem se však Keltové vydávali již od V. stol. př. Kr. do severní Itálie (*lepontština* je tu doložena již od VI. stol. př. Kr., *gallština* až od III. stol. př. Kr.), postupně i do dnešního Švýcarska (*noričtina*), Francie (*gallština*) a Španělska (*keltiberština* /od 2. stol. př. Kr./), a časem i ve směru na severozápad do Británie a Irska.

Keltské jazyky se dnes na tomto základě obvykle člení

a) na keltské jazyky *pevninské* (jde o pět shora zmíněných jazyků, zčásti doložených již před naším letopočtem, které však všechny brzy nato vymřely) a

b) na keltské jazyky *ostrovní* (jednak tzv. jazyky *goidelské*: *irština*, *skotská gaelština*, *manština* /keltský jazyk z ostrova Manx mezi Británií a Irskem/ a jednak tzv. jazyky *brythonské/britanské* : *kumbrijština/kymerština* a *welština* /ve Walesu/, resp. *kornština* /na poloostrově Cornwallu/ - společně s *bretonštinou*, přenesenou druhotně z Cornwallu do francouzské Bretaně.

Z ostrovních keltských jazyků žije dnes pouze *irština*, dále skotská *gaelština*, *welština*, *kornština* /tato ve velmi omezené míře/ a ve Francii *bretonština*. Ostrovní jazyky používaly od VIII. stol. po Kr. latinku, před jejím převzetím psali Keltové starším, od latinky odvozeným písmem zvaným *ogam*. (nejstarší písemné doklady ostrovní keltštiny pocházejí ze IV. stol. po Kr.). Nejlépe doložený keltský jazyk irština má spolehlivé, latinkou psané doklady až od VII./VIII. po Kr.

10. Skupina *románská*, vzešlá z hovorové latiny: *italština*, *sardština*; *portugalština*; *španělština*, *galicijština*, *mozarabština* ve Španělsku /vymřela/; *katalánština* ve Španělsku a jí blízká *provensalština* v jižní Francii; *rétorománské* jazyky ve Švýcarsku a Itálii (*rumantsch*, *friulan/furlan*,

ladin); *dalmatština* (na území bývalé Jugoslávie; dnes již vymřelá); *rumunština*; *moldavština* (v Moldavii).

11. Skupina *germánská* (nejstarší doložená germánská jména jsou na dobových mincích a v literárních dílech antických autorů z 1. stol. př. Kr.). Starověké germánské jazyky bývají členěny takto:

a) *Východogermánské jazyky*: *gótština*, doložená od IV. stol. po Kr. (na Krymu /zvl. překlad bible biskupem Wulfilou/, poté v Itálii /"východní" *Ostrogótové*/ a ve Španělsku /"západní" *Visigótové*/), dále *burgundština* (ve Francii), *vandalština* (ve Španělsku, později v sev. Africe) a *alemanština* (v středním Porýní), vesměs jen se zlomkovitými doklady; všechny tyto východogermánské jazyky dávno vymřely;

b) *Severogermánské jazyky*: „*stará severština*“, doložená od 3. stol. po Kr. zprvu nejlépe na Islandu (vedle dalších severských oblastí) a psaná zpočátku starogermánskými runami, později dosvědčená odděleně jako *stará dánština*, *norština*, *švédština*, resp. *faerština* (na Faerských ostrovech). Starogermánské runové písmo, vzdáleně odvozené od latinky, bylo nahrazeno počínaje 8. stoletím po Kr. různými variantami. Ostatní severogermánské jazyky dávno vymřely (Vikingů, Varjago-Rusů apod.).

c) *Západogermánské jazyky*: *angličtina*; *nizozemština*; *fríština* (na ostrovech v Severním moři); (*stará i nová horní němčina*), ale i „*stará saština* = (*stará*) *dolní němčina*“; vesměs jsou doloženy, počínaje VIII.-IX. stoletím po Kr., pouze *fríština* až od 13. stol. Zmiňme se ještě o dvou západogermánských jazycích zvláštního typu: *afrikánština* (nizozemština burských osadníků v jižní Africe hlavně na přelomu 19./20. stol.) a *jidiš* (Židy používaná němčina na polsko-ruském pomezí).

12. Skupina *slovanská*: *stará slověnština* od IX. stol. po Kr. /církvní jazyk Velkomoravské říše/. V dalším vývoji se slovanské jazyky člení na tři podskupiny:

a) V podstatě v těsné návaznosti na staroslověnštinu se **rozvívěla** **podskupina** *jižních slovanských jazyků*, jmenovitě *bulharština*, *makedonština*, *srbština*, *chorvatština*, *slovinština*; doloženy jsou vesměs od X. stol. po Kr.;

b) podskupina *východoslovanských jazyků*: *ruština*, *běloruština*, *ukrajinština*, snad i *rusínština* na Podkarpatské Rusi /Karpatské Ukrajině/, doložené vesměs od XI.-XII. stol. po Kr.;

c) podskupina *západoslovanských jazyků*: *čeština*, *horno- a dolnolužická srbština*, *slovenština*, *poľština* /od XII. stol. po Kr. /, *kašubština*; naproti tomu *polabština* a *pomořanská slovanština* vymřely již v XVIII. stol./.

13. Skupina *baltská*: od XIV. stol. po Kr. doložena *stará pruština*, *litevština* a *lotyšština* pak až od XVI. stol. Stará pruština vymřela v XVII. stol.

14. *albánština*, s doklady od XV. stol. po Kr. ve dvou nářečních uskupeních – pravděpodobně jakožto novověká podoba jinak nedoložené indoevropské *illyrštiny* na území bývalé Jugoslávie); není však vyloučeno, že pozůstatkem *illyrštiny* byla i starověká *messapština* na jihovýchodě italské pevniny při Jaderském moři (cca 600 nápisů, z VI.-I. stol. př. Kr.; viz však i výše výklad sub 8.b).

Kdy začalo studium indoevropéistiky (konec 18. stol.)

Vidím, video, vezu veho

Ale ne habeo haben, tomu odpovídá v latině capio ,

Je-li slovo hrnec od slovesa hráti

Tedy opatrně:

Např.: ves, vicus, oikos

Nebo sequor hepomai, sehen, to see

Solehlivá je etymologie číslovek Etymologie , např. číslovky (1-10, odčítání 18 L, 70,80 F

Číslovky se nepřebírají, ale jsou výjimky. Sorok patru sute šase nebo jmen příbuzenských á

A